

УДК 342.72/.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.6>

ДЕРЖАВА НА ЗАХИСТІ ПРАВ ОСОБИ

Словська І.Є.,*доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін**Національного університету водного господарства і природокористування, м. Рівне**<https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>*

Словська І.Є. Держава на захисті прав особи.

У статті досліджуються окремі сфери суспільних відносин, які потребують державно-правового регулювання задля уникнення соціальних конфліктів. Досліджуючи конституційний механізм державної влади, експерти визначають його функції як діяльність суб'єктів такого механізму в межах визначеної законом компетенції, спрямовану на досягнення цілей і завдань держави. Таким чином, головною метою конституційної держави, як декларує себе Україна, є реальне забезпечення здатності особи реалізувати конституційні права і свободи на власну користь. Нині формальне проголошення соціальної справедливості часто є очевидним, але сучасне українське суспільство характеризується багатьма суперечностями – прийняттям значної кількості нормативно-правових актів і водночас поширенням тотального правового нігілізму (прийняті закони відкрито ігноруються, порушуються і не цінуються).

Наголошується, що юридична освіта є важливим базисом ціннісних критеріїв існування конституційної держави. Вагоме значення має комплекс різноманітних засобів духовного розвитку та вдосконалення особистості. І закон є одним із них.

Акцентовано на тому, що правові переконання особи зміцнюються в умовах постійного вдумливого вдосконалення нормативних приписів, приведення їх у відповідність до нагальних потреб суспільного розвитку.

В Україні є сфери, які ще потребують трансформації, але є й ті, в яких законодавці швидко відреагували на зміни державного і суспільного життя. Автор аналізує окремі нормативні акти по врегулюванню сфер економіки, а також збройних конфліктів.

Підсумовано, що правові норми міжнародного і внутрішньодержавного характеру про захист прав людини засвідчують активність держави у виконанні своїх функцій щодо врегулювання побуту людського колективу. Вживання державно-правових заходів щодо гарантування здоров'я, життя, безпеки суспільства, хоча не завжди є оперативним й адекватним, але безсумнівно – безцінним з огляду на паритет охоронюваних благ.

Ключові слова: особа, права, свободи, правовий статус, державний захист, нормативні акти, суспільний розвиток.

Slovska I. State's protection of personal rights.

The article explores certain areas of public relations that require state and legal regulation to avoid social conflicts. Examining the constitutional mechanism of state power, experts define its functions as the activities of the subjects of such a mechanism within the competence defined by law, aimed at achieving the goals and objectives of the state. Thus, the main purpose of the Constitutional state, as Ukraine declares itself, is the real provision of the individual's ability to realise constitutional rights and freedoms for their own benefit. Nowadays, the formal declaration of social justice is often obvious, but modern Ukrainian society is characterized by many contradictions – the adoption of a significant number of legal acts and at the same time the spread of total legal nihilism (adopted laws are openly ignored, violated and not valued). It is emphasized that legal education is an important founder of the value criteria for the existence of the the Constitutional state. The arsenal of various means of spiritual development and improvement of the person has special value. And law is one of them.

Emphasized that a person's legal convictions are strengthened under the conditions of constant thoughtful improvement of normative prescriptions, bringing them in line with the urgent needs of social development.

In Ukraine, there are areas that need to be transformed, but there are also those in which lawmakers have reacted quickly to change. The author studies some regulations on the areas of economics, and armed conflict.

It is concluded that the norms of international and Ukrainian law on the protection of human rights testify the activity of the state in performing its functions to regulate the life of the human team. The application of state and legal measures to ensure the health, life and security of society, although not always prompt and adequate, is undoubtedly invaluable given the parity of protected goods.

Key words: person, rights, freedoms, legal status, state protection, normative acts, social development.

Постановка проблеми. Українська державна політика у сфері захисту прав особи ґрунтується на вченні про поєднання інтересу державного і приватного з переважанням саме інтересу індивіда. В останні роки, декламується, відбувається невпинне зростання ролі конкретної людини, права і свободи якої є безцінними, а державний апарат – лише засіб оптимального задоволення її прагнень. Еволюція правового статусу здійснюється через звуження сфери застосування каральних елементів (а також заборон і зобов'язань) до заміни їх засобами громадського впливу і виховання, невичерпного конституційного переліку прав і свобод. Нині держава намагається не лише констатувати передачу привілеїв, але й вишукувати ефективні виховні форми впливу.

Щоби законодавче регулювання було соціально дієвим і досягало мети загального і спеціального нормативного впорядкування суспільних відносин із одночасним гарантуванням захищеності особи в політичній системі, варто приділяти увагу реальному стану справ в окресленій сфері і виявляти прогалини правозастосування.

Метою написання рукопису є дослідження окремих сфер суспільних відносин (економіки, а також збройних конфліктів), які потребують державно-правового регулювання задля уникнення соціальних зіткнень.

Аналіз останніх публікацій. При підготовці матеріалу були використані праці таких авторів, як: О. Байло, Н. Загребельна, Т. Короткий, А. Крусян, С. Могил, Н. Пархоменко, О. Савич, І. Савич, Б. Стахура та ін.

Основний матеріал. Прагнення України на практиці зарекомендувати себе правовою державою відкриває реальний шлях оновленню правового статусу людини. В умовах вітчизняних конституційних реалій актуалізується необхідність створення науково-практичної парадигми сучасного українського конституціоналізму, адекватної об'єктивним умовам розвитку України, а також перспективним завданням конституційно-правових і демократичних перетворень соціально-політичних інститутів. Тому необхідними є формування і надання теоретичних узагальнень, новаційних доктринальних положень, науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення сучасної конституційно-правової дійсності вченими [1, с. 26].

На основі напрацювань науковців відбуваються активні законодавчі зміни в економічній, політичній, духовній та інших сферах. Політики анонсують, що має місце процес поновлення знехтуваної у минулому соціальної справедливості. І програмним завданням усіх складових системи політичного порядку постає стимулювання престижу особи – високої громадської оцінки її суспільної вагомості [2, с. 15-17].

Попри висловлені керівною елітою заяви, аналіз стану законодавства та практики його застосування свідчить, що конституційний механізм державної влади (напрями діяльності суб'єктів такого механізму в межах компетенції, визначеної правовими актами, й які спрямовані на досягнення цілей й завдань держави) лише частково виконує своє основне призначення. І реальне забезпечення можливості індивіду реалізовувати конституційні права і свободи на власне благо не завжди знаходить практичне втілення [3, с. 15; 4, с. 112].

Помітним є часто формальне декларування соціальної справедливості, сучасне українське суспільство характеризується багатьма суперечностями. Особливо відчутним є прийняття значної кількості нормативно-правових актів і водночас поширення тотального правового нігілізму (ухвалені закони відверто ігноруються й порушуються) [5, с. 81]. Економічна криза в країні породжує деформовану свідомість, соціальну інертність, що є небезпечним для подальшого розвитку правової держави і суспільства загалом.

У більшості громадян України посилюється почуття підозрілості і критицизму щодо сприйняття дійсності, цинізму у ставленні до ідеалів, надмірного скептицизму й недовіри. Це трапляється на тлі поширення культури споживання і мотивації корисливості, зміни уявлень про межі, поведінку, правила й норми співіснування в соціумі. Існує відчутна проблема цілісності системи правового виховання, що формує низький рівень правової культури населення [6, с. 85; 7, с. 20].

Справді, правове виховання – важливий фундатор ціннісних критеріїв існування правової держави. Арсенал різноманітних засобів духовного розвитку й вдосконалення особи має загальнодержавне значення. І право є одним із них. Воно замикає на собі низку важливих, основоположних загальнолюдських ідеалів: повагу до індивіда, однакові можливості і обрання способу дій та відповідальності

за них, гуманістичні тенденції. Як елемент духовного життя суспільства право дозволяє активізувати реалізацію морально-етичних і нормативних правил.

Правозастосування може бути успішним лише у разі, коли соціальні спільноти і окремих індивід переконані в якості та стабільності державної політики на всіх стадіях правового регулювання. Вітчизняне законодавство є розгалуженим і значним за обсягом, знати усі його норми неможливо. Проте, особа повинна поважати державу та її інститути і це, відповідно, сприятиме прагненню краще орієнтуватися у нормативній базі, адекватно ставитися до роз'яснювальної, інформаційно-освітньої діяльності уповноважених суб'єктів.

Правові переконання особи посилюються за умов постійного продуманого вдосконалення нормативних приписів, приведення їх у відповідність з назрілими потребами суспільного розвитку. В Україні є сфери, які потребують трансформації, але є й такі, на зміни в яких швидко реагували правотворці. Зупинимося на характеристиці окремих з них.

Умови сучасного матеріального виробництва, поява нових перспективних сфер економіки, наявність кваліфікованого кадрового потенціалу і відносна незайнятість ринку спричиняють не лише високу інвестиційну привабливість, але й тінізацію економіки. Тому одним з основних напрямів державної політики у сфері зайнятості населення є створення гідних умов праці та детінізація відносин. Реалізація цього напрямку буде здійснюватися, в тому числі, шляхом удосконалення законодавства про працю з урахуванням міжнародних стандартів та посилення контролю за дотриманням. Нині чинне законодавство, наділяючи певним обсягом повноважень Держпраці, не визначає чіткого механізму їх реалізації. На думку окремих фахівців, до яких приєднуємося, доцільним є внесення змін до положень статей 2, 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та надати можливість Держпраці здійснювати інспекційні відвідування з питань виявлення неоформлених трудових відносин [8].

Чинна редакція Закону прямо передбачає, що його дія не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів валютного нагляду, податкового і митного контролю, державного експортного контролю (крім здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням суб'єктами космічної діяльності України приватної форми власності законодавства про космічну діяльність в Україні), контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного нагляду на ринках фінансових послуг тощо (ч. 2 ст. 2 Закону) [9].

Проте, безперечно, ефективність заходів державного нагляду (контролю) у сфері праці, в першу чергу, залежить від професіоналізму посадових осіб Держпраці, а не тривалості та кількості за певний проміжок часу інспекційних відвідувань, й покликані попереджати порушення трудових прав [10, с. 42].

Легалізації трудових відносин і загалом економічної активності в країні сприятиме розвиток безготівкових розрахунків. Сьогодні лише 38% малого та середнього бізнесу надають клієнтам можливість оплати безготівково, тобто 62% підприємств працюють виключно з готівкою.

До розширення сфери застосування безготівкових розрахунків слід заохочувати суб'єктів господарювання, насамперед малого та мікропідприємництва, зокрема через здешевлення для них платіжної інфраструктури, надання податкових пільг.

Активний розвиток електронних платежів у міських соціальних проектах, здійсненні соціальних виплат також сприятиме детінізації економіки.

Зазначимо, що попередні дослідження в європейських країнах підтверджують, що збільшення частки безготівкових платежів на 100% сприяє зменшенню рівня тіньової економіки на 0,6 - 3,7% від ВВП, а державні доходи збільшуються на 0,1 - 0,8% від ВВП [11].

Зменшити обсяги тіньових фінансових операцій можливо змінами до чинного законодавства, що регулює економічну сферу. Оптимізації заходами державного впливу потребують, окрім системи державного фінансового контролю, державна система планування бюджету, розподіл коштів через державні закупівлі, бухгалтерський облік витрат та обмеження, які висуваються державою до суб'єктів економічної діяльності [12].

У складні для збереження генофонду народу історичні моменти посилюється потреба у забезпеченні прав людини в кризових ситуаціях – війнах, збройних конфліктах, масових заворушеннях, збройних повстаннях, природних і техногенних лихах. У таких випадках питання захисту особи міжнародне право виводить з виняткового ведення держав і воно постає на перше місце в переліку пріоритетів цивілізованого світу [13, с. 106].

Зокрема, Загальна декларація прав людини 1948 р. у ст. 29 вказує, що у разі здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законодавством виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [14]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [15] конкретизує загальні цілі

обмеження прав людини, передбачені Загальною декларацією прав людини, вводячи в обіг поняття «охорона державної безпеки». Наявність у нормі такої правової конструкції дозволяє не виводити право держави на обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану зі змісту статті, а безпосередньо констатувати закріплення такої можливості, оскільки охорона державної безпеки завжди має на увазі як звичайні, так і виняткові засоби; обмеження або відступи від загальних зобов'язань у разі настання надзвичайних обставин. Відповідно до Пакту обмеження допускаються лише такою мірою, якою це потрібно у разі гостроти становища. Ці дії не повинні спричинити собою дискримінацію на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. Разом із тим, у Пакті про громадянські і політичні права зазначається, що здійснення деяких прав навіть в умовах дії режиму надзвичайного стану (обставини) не повинно припинятися або обмежуватися.

На основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права держави ухвалюють надзвичайне законодавство – комплекс нормативно-правових актів, за допомогою яких правове регулювання здійснюється в умовах надзвичайної обставини. І, безперечно, воно неминуче супроводжується обмеженнями прав і свобод задля необхідності відновлення правового, економічного чи політичного стану [16, с. 39].

Перший напрям нормативних змін стосується суто правового статусу особи в період, коли вона є найбільш вразливою. Другий напрям відображає інтереси держави щодо нормалізації обстановки всередині країни до прийнятного рівня законності і порядку (заходи щодо захисту життя і здоров'я населення). Органи публічної влади наділяються винятковими повноваженнями у разі настання обставин, що загрожують зсередини або ззовні існуванню державного порядку [17].

Так, Конституція України (ст. 64) [18] безпосередньо пов'язує введення воєнного чи надзвичайного стану з можливістю обмеження прав людини, але наголошує на потребі захисту індивіда від надмірного, невинуватого, тиску зі сторони державного апарату [19, с. 109-112]. Конституційна теза деталізована у низці нормативних актів. Зокрема, через військові дії на Сході та анексію Криму набули актуальності Закони «Про правовий режим воєнного стану» [20] і «Про правовий режим надзвичайного стану» [21]. Нормативні акти визначають порядок введення і скасування таких станів, уповноважених суб'єктів, наділених владними можливостями, перелік можливих обмежень прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб задля мінімізації негативних наслідків.

Цінним є ухвалення Законів «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Документи надають правовий захист таким категоріям осіб, визначивши їх термінологічно і деталізувавши порядок надання й втрати таких статусів, їх характеристики [22; 23].

Законом «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено правовий статус окресленого кола осіб, порядок їх в'їзду за межі тимчасово окупованої території, порядок виклику в суд, забезпечення права на спадщину, права власності, проходження військової служби, захист виборчих прав та інші важливі питання реалізації правового статусу [24]. Згадані та інші нормативні акти закладають основи гуманітарної, соціальної та економічної політики держави у складних історичних умовах.

Коли загострення ситуації призводить до збройного конфлікту, актуальними є норми, викладені у ст. 3 Женевської конвенції 1949 року. Вони накладають певні зобов'язання на всі сторони в конфлікті і зводяться до обов'язку гуманно поводитися з особами, котрі беруть участь у зіткненні [13, с. 106]. Заборона катувань, тортур, жорстокого поводження з полоненими, будь-яких форм примусу; обов'язок надавати медичну допомогу й безоплатне утримання, збереження предметів, які мають насамперед особисту або суб'єктивну цінність (відмітні знаки й знаки державної приналежності, нагороди та ін.); закріплення процедури інтернування, зв'язку із зовнішнім світом, відносин із владою, накладення дисциплінарних і кримінальних санкцій, проведення репатріації, госпіталізації, звільнення, дії на випадок смерті полоненого – неповний список аспектів по гуманізації збройного конфлікту [25].

Загалом у 1949 р. було схвалено чотири Женевські конвенції – самостійні міжнародні договори. Окрім згаданої вище, Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. Їх зазвичай так і називають – «Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року» або «право Женеви», або міжнародне гуманітарне право *stricto sensu*. Унікальність документів полягає в тому, що разом зі Статутом ООН вони – єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави. Це є свідченням непорушної значущості їх норм і уособленням приналежності держави до міжнародного співтовариства. Заперечення, ігнорування догм, проголошених у цих конвенціях, ставить державу поза межу цивілізованого співтовариства, а дії індивіда кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами й підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду [26; 27, с. 21].

Висновки. Правові норми міжнародного і внутрішньодержавного характеру про правовий захист прав людини засвідчують активність держави у виконанні своїх функцій щодо врегулювання життя людського колективу. Особливої актуальності державно-правовий захист набуває за періодів надзвичайних ситуацій. Вживання заходів щодо захисту здоров'я, життя, безпеки суспільства, хоча не завжди є оперативним й адекватним, але безсумнівно – безцінним з огляду на паритет охоронюваних благ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія та практика: дис... доктора юрид. наук. Одеса, 2010. 40 с.
2. Словська І.Є. Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму. *Право України*. 2001. № 9. С. 15-17.
3. Шатіло В.А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2018. 35 с.
4. Словська І.Є. Класифікація функцій парламенту. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 7. С. 112-115.
5. Оніщенко Н.М. До питання про авторитет діючого законодавства (теоретичний аспект розгляду). *Правова держава*. 2012. Вип. 23. 2012. С. 77-83.
6. Пархоменко Н.М. Проблеми та особливості формування правової культури населення в Україні на сучасному етапі. *Правова держава*. 2012. Вип. 23. С. 83-91.
7. Плавич В.П. Нове розуміння сутності і моделей сучасного права: особливості та тенденції розвитку. *Правова держава*. 2020. Вип. 37. С. 17-29.
8. Підлісна Ю. Новий порядок перевірок Держпраці: що очікувати бізнесу в 2020 році. URL: <https://biz.ligazakon.net/>
9. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
10. Байло О.В. Окремі питання організації державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства прав працю. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 38-43.
11. Тіньова економіка в Україні. *Сайт НБУ*. 17.02.2020. URL: <https://bank.gov.ua/>
12. Савич О.В., Савич І.В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2015.
13. Шмидт Т.М. Чрезвычайное правовое регулирование: общетеоретическое исследование: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Белгород, 2014. 191 с.
14. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
15. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 19.10.1973. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
16. Могил С.К. Государство в предупреждении и ликвидации последствий аварий и катастроф. *Актуальні проблеми держави і права*. 1999. Вип. 6, Ч. II. С. 107-114.
17. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 180 с.
18. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
19. Загребельна Н. Юридична природа і соціальна необхідність забезпечення прав людини в умовах надзвичайного стану. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 108-114.
20. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
21. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.05.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
22. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
23. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
24. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
25. Про поводження з військовополоненими: Женевська конвенція від 21.10.1949. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
26. Короткий Т., Доценко М. На варті гуманності. Женевські конвенції. *Юридична газета online*. 12.08.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/>
27. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 208 с.